

Кравцов Сергій Олександрович,
*кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ЯК НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА ПРАВА ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ

Система захисту прав і свобод людини будь-якої держави залежить від історичного розвитку його державності, суспільного розвитку, політичного режиму, ступеня участі в міжнародних відносинах і інтегрованості в світову спільноту, а також від культурних і традиційних звичаїв. Система захисту прав визначає нормативне регулювання суспільних відносин і інститутів правової системи в цілому.

Самостійний і відповідальний вибір форм захисту права і вирішення спору становить частину гарантованого права на свободу захисту права всіма не забороненими законом способами і формами. Це обумовлено витікає зі змісту поняття «права і свободи людини» зв'язком з необхідністю їх захисту, так як захист прав людини ґрунтується на «праві на правовий захист» [1]. Таке розуміння прав людини орієнтує на пошук більш дієвих засобів і механізмів їх реалізації.

Гарантії реалізації конституційних прав і свобод закладає спрямоване на забезпечення стан правової захищеності різноманіття державних способів їх забезпечення і захисту.

Як зазначає видатний радянський процесуаліст С. Ю. Кац, широкий прояв принципу захисту права визначає його дію не тільки при вирішенні цивільних справ в суді, але і в інших органах цивільної юрисдикції: третейських, товариських судах. Це е свою чергу дозволяє по-новому підійти до меж предмета цивільного процесуального права і вважати, що його норми регулюють охоронні відносини, що виникають не тільки при розгляді цивільних справ судом, але при розгляді цивільно-правових спорів іншими органами цивільної юрисдикції [2].

Розширення Європейського Союзу (ЄС), яке відбулося 1 травня 2004 року, призвело до зміни політичних, географічних та економічних кордонів співдружності і зробило Україну не тільки безпосереднім сусідом, а й потенційним стратегічним партнером ЄС. І хоча відносини між нашою державою та ЄС було започатковано ще на початку 90-х років ХХст., коли Угодою про партнерство та співробітництво було намічено співпрацю з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань, реальні кроки у напрямі євроінтеграції почалися в 2004 році. Саме з цього часу євроінтеграція стала не просто декларованим, а повноцінним зовнішньополітичним пріоритетом України, який знайшов своє закріплення в низці нормативно-правових актів.

Орієнтація на інтеграцію в європейське співтовариство зробила одним з пріоритетних напрямів стратегічного розвитку України забезпечення відповідності національної правової системи стандартам європейської спільноти загалом та створення справді ефективного механізму захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема. З огляду на це постало питання про суттєве реформування національної системи захисту цивільних прав та інтересів, яка наразі формується переважно за рахунок юрисдикційних органів.

Звісно, не можна заперечувати, що судова форма захисту, яка залишається основною в Україні, має певні переваги порівняно з іншими формами, серед яких звертають на себе вагу: незалежність органу, який вирішує спір, від іншої влади; чітко розроблена процедура встановлення й перевірки фактичних обставин і ухвалення рішення (в ЦПК, ГПК, КАС); нормативна основа всієї діяльності суду; обов'язковість ухвалених судом рішень для виконання як сторонами конфлікту, так і іншими юридичними та фізичними особами.

Водночас судовий порядок вирішення правових спорів не позбавлений багатьох недоліків. Як свідчить судова практика в умовах сьогодення, суди перевантажено, а сам цивільний процес перетворюється в досить коштотну «тяганину», оскільки провадження в багатьох справах часто навмисно затягуються на тривалий час, а послуги висококваліфікованих юристів, як правило, недоступні для більшості громадян. Механізм примусового виконання теж часто не спрацьовує,

особливо коли боржник не бажає виконувати приписи суду. Звісно, у переважній більшості випадків така ситуація обумовлена не стільки недосконалістю законодавства, скільки людським фактором, але найбільшим недоліком судового захисту є те, що навіть тоді, коли суд постановляє цілком законне та обґрунтоване рішення у встановлені законом строки, правовий конфлікт не вичерпується. Адже, на жаль, законність не означає справедливість рішення, і справу в суді виграє не той, хто правий, а той, в кого більше доказів [3].

Крім того, як правильно вказують окремі науковці, ефективне застосування норм права багато в чому залежить від кваліфікації та досвіду суддів, при цьому в багатьох випадках, особливо у регіонах, суди просто не готові до кваліфікованого та ефективного ведення процесу зі спорів, що виникають з нових правовідносин (земельні спори, біржові угоди, складні фондові операції, лізинг, інформаційні спори, захист прав споживачів, спори у сфері захисту права інтелектуальної власності тощо) [4].

У зв'язку з цим потреба у формуванні дієвої системи захисту прав та інтересів особи обумовила інтерес вітчизняних юристів до світової (в тому числі європейської) практики альтернативного вирішення правових спорів, яке забезпечує оперативне, об'єктивне та компетентне вирішення правових конфліктів.

Науці цивільного процесуального права, окрім так званих традиційних форм захисту прав та інтересів осіб, відомі й нетрадиційні, або альтернативні, методи вирішення цивільних спорів. Такі альтернативні механізми являють собою систему взаємопов'язаних дій сторін та інших осіб із розгляду наявного спору, спрямованих на його поза-судове врегулювання або вирішення із застосуванням примирних чи інших не заборонених законом процедур, що здійснюються, як правило, на підставі сумлінного волевиявлення сторін [5].

Основними перевагами альтернативних способів захисту є: спрощена процедура та відсутність елемента доказування; відсутність формальних правил поведінки; вільний вибір посередника (арбітра, медіатора, консультанта тощо); конфіденційність та негласність вирішення спору; можливість особистого контролю ходу процедури; необмеженість у часі; приватний (недержавний) характер.

Цивільно-правові спори виникають у сфері приватних відносин, тому нетрадиційні способи захисту прав можуть застосовуватися лише на основі добровільного волевиявлення сторін. До таких механізмів відносять переговори, посередництво (медіацію), арбітраж тощо, які є самостійними та незалежними у своєму регулюванні. Ці механізми мають певні особливості, оскільки акти їх застосування поширюють юридичну дію та створюють юридичні наслідки лише для сторін [6].

Застосування альтернативних способів вирішення спорів (далі – ADR) є невід’ємною частиною прав людини, а саме права на доступ до правосуддя. Доступ до правосуддя історично асоціювався із доступом до судової системи та судовим захистом індивідуумів. Однак велика вартість, географічні бар’єри, затяжність процесу створює перешкоди для доступу до правосуддя. У 1948 р. Організація Об’єднаних Націй прийняла Універсальну декларацію з прав людини, яка проголосила право на ефективний захист як право кожної людини. Рух доступу до правосуддя виник як відповідь на розвиток прав людини та колапс судових систем багатьох держав [7].

Одним із фундаментальних принципів Європейського Союзу є надання доступу до правосуддя, про що наголошено у низці нормативних актів, зокрема Директиві № 2008/52 від 21 травня 2008 р. «Про певні аспекти медіації в цивільних та комерційних справах». У статті 5 цієї Директиви зазначено, що забезпечення доступу до правосуддя передбачає собою не лише доступ до судової гілки влади, а й до позасудових способів вирішення спорів.

Право на доступ до правосуддя і справедливий суд гарантовано ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Відповідно до цієї статті доступність правосуддя є невід’ємним елементом права на справедливий суд, хоча сам термін «доступність» у ній не вживається. Європейський Суд Справедливості визнав право на ефективні засоби правового захисту як загальний принцип права ЄС і це було закріплено у ст. 47 Хартії основних прав ЄС, яка передбачає «право на ефективний правовий засіб захисту та справедливий суд».

Аналізуючи практику Європейського суду з прав з людини із застосування ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, слід звернути увагу на п. 145 рішення від

15.11.1996 у справі «Чахал проти Сполученого Королівства» (Chahal v. the United Kingdom, (22414/93) [1996] ECHR 54), в якому Судом зазначено, що ст. 13 Конвенції гарантує на національному рівні ефективні правові засоби для здійснення прав і свобод, які передбачені Конвенцією, незалежно від того, яким чином вони виражені в правовій системі тієї чи іншої країни. Таким чином, суть цієї статті зводиться до вимоги надати людині такі засоби правового захисту на національному рівні, що дозволили б компетентному державному органу розглядати по суті скарги на порушення положень Конвенції та надавати відповідний судовий захист [8].

Крім того, Європейський суд з прав людини зауважив, що звернення фізичних та/або юридичних осіб до третейського суду є правомірним, якщо відмова від послуг державного суду відбулася за вільним волевиявленням сторін спору (пункт 49 рішення у справі «Деві проти Бельгії» від 27 лютого 1980 року).

Рішенням Конституційного Суду України від 09 липня 2002 року у справі № 15-рп/2002 визначено, що частина друга статті 124 Конституції України передбачає право юридичної особи на захист судом своїх прав, установлює юридичні гарантії їх реалізації, надаючи можливість кожному захищати свої права будь-якими не забороненими законом засобами. Кожна особа має право вільно обирати не заборонений законом спосіб захисту прав, у тому числі судовий захист. Суб'єкти правовідносин, у тому числі юридичні особи, у разі виникнення спору можуть звертатися до суду за його вирішенням. Юридичні особи мають право на звернення до суду за захистом своїх прав безпосередньо на підставі Конституції України. Держава має забезпечувати захист прав усіх суб'єктів правовідносин, у тому числі в судовому порядку. Право юридичної особи на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами.

До того ж, судова практика національних судів також зосереджує увагу на правомірності обрання способів захисту цивільних прав, які передбачені чинним законодавством. Так, Касаційний цивільний суд у своїй постанові від 07.02.2018 у справі N 923/970/16 зробив висновок про те, що ст. 55 Конституції України встановлено, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати

свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення.

Таким чином, можна зробити досить логічні висновки, що альтернативні способи вирішення спорів є досить дієвими механізмами захисту цивільних прав, які знаходять свій подальший розвиток в світовій юстиціальній системі, а гармонізація та уніфікація національного законодавства стане рушійною силою для реалізації такого міжнародного принципу як доступ до правосуддя.

Література

1. Bluebook 21st ed. O. E. Finogentova & O. A. Machuchina, Determining the Legal Nature of Alternative Dispute Resolution, 2019 HERALD CIV. PROC. 77 (2019).

2. Кац С. Ю. Развитие принципов советского гражданского судопроизводства в Конституции СССР 1977 г. / С. Ю. Кац, В. В. Комаров // Проблемы социалистической законности. – Х. : Вища шк., 1979. – Вып. 4. – С. 125–134.

3. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Впровадження способів альтернативного вирішення правових спорів (adr – alternative dispute resolution) [Електронний ресурс] / Н. Л. Бондаренко-Зелінська. – Режим доступу : [http://univer.km.ua/statti/1.bondarenko-zelinska_n.l._vprovadzhennya_sposobiv_alternatyvnoho_vyrishennya_pravovykh_sporiv_\(adr___alternative_dispute_resolution\).pdf](http://univer.km.ua/statti/1.bondarenko-zelinska_n.l._vprovadzhennya_sposobiv_alternatyvnoho_vyrishennya_pravovykh_sporiv_(adr___alternative_dispute_resolution).pdf)

4. Бандурка А. М. Конфліктологія : учеб. пособие для вузов / А. М. Бандурка, В. А. Друзь. – Х. : Университет внутренних дел, 1997. – 351 с.

5. Здрок О. Н. Примирительные процедуры в гражданском судопроизводстве: понятие, классификация, тенденции развития (на примере Республики Беларусь) / О. Н. Здрок // Вестник гражданского процесса. – 2012. – № 1. – С. 180–223.

6. Божук Ірина. Судова практика застосування альтернативних способів врегулювання спорів [Електронний ресурс] / Ірина Божук, Сергій Дяченко. – Режим доступу: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2019/12/3.pdf>.

7. Любченко Я. П. Арбітраж як елемент права на доступ до правосуддя / Я. П. Любченко // Альманах права. – 2017. – Вип. 8. – С. 340–344.

8. Chahal v. the United Kingdom, (22414/93) [1996]. ECHR 54. [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58004>.